

Senosios baltų mitologijos ir religijos likimas

LIBERTAS KLIMKA

Lietuvos edukologijos universitetas, T. Ševčenkos g. 31, LT-03111 Vilnius

El. paštas: libertas.klimka@gmail.com

Straipsnyje nagrinėjamas prigimtinės baltų religijos, praktikuotos kaip valstybinė ideologija, nykimo ir degradacijos procesas po Lietuvos krikšto, kuriame glūdi tautos tradicinės kultūros daugelio dvasinių fenomenų šaknys, taip pat ir lietuviškojo religingumo ypatybių paaiškinimas. Evangelijos inkultūrizacijos raidoje galima išvelgti tam tikrus etapus, sąlygotus krašto istorinės ir socialinės raidos. Darbe aptariamos jų priežastys ir nustatoma apytikrė chronologija. Daroma išvada, kad pagonybės Lietuvoje terminas labiau tinka apibūdinti laiko tarpsniui nuo Lietuvos krikšto iki galutinės evangelizacijos, kai krikščionybė tapo visų tautos narių esminiu tautinės tapatybės dėmeniu.

Raktažodžiai: senoji baltų religija, pagonybė, evangelizacija, inkultūrizacija, liaudiški tikėjimai

IVADAS

Marija Gimbutienė pirmoji kompleksškai nagrinėjo mūsų tolimų protėvių dvasinį pasaulį, todėl ji vadinama archeomitologijos pradininke. Garsios tyrėjos išvalgose labai sureikšminama senovės baltų mitologijos ir religijos vieta indoeuropeistikoje: „Lyginamajai religijos istorijai lietuvių bei latvių tautosaka ir liaudies menas turi tokią pat vertę, kokią baltų kalbos turi indoeuropiečių prokalbės rekonstrukcijai. Iki krikščioniškasis sluoksnius čia yra labai senas, ir jis, be abejo, siekia priešistorę, bent jau geležies amžių...“ [8, 106–107]. Iškilioji mokslininkė viena pirmųjų pradėjo struktūrizuoti mūsų pasiekusias žinias apie senąją baltų mitologiją ir religiją. Tai aukščiausias tautos dvasinės kultūros lygmuo, kurį galima įvardyti ir kaip prigimtinę religiją, pabrėžiant jos raidos sąsajas su etnogeneze.

Šio darbo tikslas – apžvelgti senosios baltų mitologijos ir religijos, iki Lietuvos krikšto praktikuotos kaip valstybinė ideologija, nykimo ir degradacijos procesą. Tikėtina rasti čia glūdint tautos tradicinės kultūros daugelio dvasinių fenomenų šaknis, taip pat ir lietuvių lietuviškojo religingumo ypatybių paaiškinimą. Tiesioginis postūmis atkreipti dėmesį į įvardytą problemą buvo Žemaičių vyskupo Motiejaus Valančiaus ganytojiškas laiškas, datuotas 1856 m. rugpjūčio 21 d. [22, 116–117]. Citata iš šio dokumento: „Isz milestos Diewo ir S. Sosto apaszaliszko Wiskupas Žemaicziau Aweles savo milauses swejkina. Su didžiausiu sopulu szirdies mano girdziu, jogiej daug wietose krikszczionies katalikaj praszta meszkininkus idant namus, butus ir giwulus ju szwenstu, o anie už piningus wisokias su meszka szwentwagiszkas dara ceremonijas, wadzioja wisur po trobas, kleczes ir staldus, po darzines ir jaujes tą zwierį tuncindami ir pagal noro sawo riekindami, po tam jos kudlomis iszpesztomis sumajsziusis su nukirptajs plaukajs gaspadoriu, gaspadiniu smilka, o kas labiaus bediewiszko, Diewo muka,

paweiksła nukrižiawoto Iszganitojau musu siulajs aprajszio, burtas kažikokes ant wandenio sznabzda, o wis taj, kajp saka, del nuszalinimo ir attitolinimo ligu, nelajmiu ir suzawieimu. Ir ira tokie, kurie tam itikia! Ir dar mano awiniczjoj, mano wiskupistej!” Tekstas labai iškalbingas, juolab kad parašytas XIX a. viduryje! Prie jo dar galima pridurti, kad svarbios tradicinio kalendoriaus datos siejamos su meškos gyvenimo ciklu [18, 42–43].

Evangelijos inkultūrizacijos procese, vykusiame Lietuvai priėmus krikštą, galima išvelgti tam tikrus etapus, susijusius su krašto politine bei socialine raida [13, 24]. Šiame straipsnyje plačiau aptariamos istorinės etapų priežastys bei bandoma patikslinti jų chronologiją. Tyrimo metodai – istorinis, semantiškai analitinis, struktūrinis.

SENOSIOS BALTŲ MITOLOGIJOS IR RELIGIJOS ĮVARDIJIMAS

Kalbant apie senąją baltų mitologiją bei religiją, populariojoje žiniasklaidoje vis tebekartojami stereotipai, susidarę pažodžiui suvokus dažniausiai priešišškai nusiteikusių Lietuvos valstybei metraštininkų tekstus. Tarsi M. Gimbutienės, Algirdo Juliaus Greimo ar Gintaro Beresnevičiaus knygos būtų parašytos ne visuomenei, o tik siauram akademiniam ratui. Tai pasakytina tiek apie atskirus religinius fenomenus, tiek ir apie baltų religiją. Klaidingi įvaizdžiai greitai įsitvirtina visuomenėje, nes dabar pastebimai auga domėjimasis tautos dvasinės kultūros paveldu. Štai nuolat tenka girdėti, kad senoji baltų religija ir mitologija esanti pagonybė, pagonių religija. Ar teisingai vartojamas šis terminas? G. Beresnevičius parašė apie tai nedidelę studiją [4, 441–453]; tačiau tai, jo paties vertinimu, tebuvo įžvalgos, kurioms reikia išsamesnio pagrindimo.

Apie senąją baltų religiją kiek daugiau žinių turime tik iš XVI a. istoriografijos šaltinių, kai Renesanso idėjos pažadino domėjimąsi prigimtaine kultūra. Žinia, buvo fiksuojami tik reliktai, gana sparčiai nykstantys po Lietuvos krikšto. Būtent čia ir verta apsvarstyti, kas apibrėžtina pagonybės terminu? *Paganus* lotyniškai reiškia kaimietį ar pakraštinių. Pagoniškoji religija romėnų, priėmusių krikščionybę kaip valstybinę religiją imperatoriaus Teodozijaus laikais, požiūriu buvo kaimiška, neregamentuota, neturinti savojo šventraščio, nesudėstyta į nuoseklią kalendorinę liturginę sistemą. Pagal šiuos požymius, galima sakyti, primityvi. Viduramžiais krikščioniškųjų valstybių pareigūnai pagonimis pravardžiuodavo tas kaimynines tautas, kurios laikydavosi prigimtinės religijos. Lietuvių valstybė tąja paniekinančia prasme ir yra paskutinė pagoniška Europoje. 1253 m. ją krikštijo valdovas Mindaugas, bet nesėkmingai; tada Jogaila 1387-aisiais; žemaičius – Vytautas Didysis 1413–1417 metais. Kaimynų gudų kalboje *paganka* dar ir šiandien tebereiškia nuodingą grybą – musmirę...

PRIGIMTINĖS RELIGIJOS SVARBA ISTORIJOJE

Kiekvienas etnosas kuria ir tobulina savąjį pasaulio modelį, sudėdamas į jo bruožus gyvenamosios prioritetus, kintančius tautos raidoje. Struktūrizuota erdvė ir laikas, jų dalių paskirstymas atskirų dievybių globai sukuria žmogui saugumo jauseną, būtiną produktyviai veiklai bendruomenėje [14, 57]. Juolab aiški ir hierarchizuota religinė sistema buvo reikalinga gentims konsoliduojantis į valstybę. A. J. Greimas pažymi senosios religijos reikšmę tautos išlikimui istorijos vingiuose: „Turint galvoje, kad vėlių valdovas yra tuo pačiu ir karo dievas, visai suprantama, kad kiekviena lietuvių gentis žygiuoja į karą su savo vėliava, su visais savo mirusiaisiais, sėdamasi iš jų jėgų ir drąsos“ [9, 420]. Ir tik stebėtis tenka Lietuvos laisvės gynėjų tvirtybe, atlaikiusia porą šimtmečių trukusią Kryžiuočių ordino agresiją, remiamą daugelio Europos krikščioniškųjų valstybių. Tada teko kovoti prieš geriausius profesionalius karius, naudojusius ir naujausias karybos technologijas. Be institucionalizuotos ir labai

tvirtai suręstos ideologijos tai būtų neįmanoma. Istorijos paradoksas, kad toji religinė sistema, kuri iš esmės padėjo laimėti šią kovą, laikmečio jau buvo pasmerкта. Tačiau net Lietuvos valdovams priėmus krikštą, ji negalėjo staiga suirti ir iškart būti pakeista krikščionyste.

Kas vyko Lietuvos viešajame gyvenime po oficialaus krikšto? Kadangi naujoji ideologija buvo diegiama „iš viršaus“, ne įtikinėjimo, bet gana formaliu, o daugeliu atvejų ir prievartiniu būdu, jos akceptacija užtruko ilgai. Žmonių pasaulėžiūra, ypač brandinta šeimose, staiga nepasikeičia. Sudėtinga tautos evangelizacijos raida, vardijant ir Bažnyčios klaidas, labai tiksliai apibūdinama Lietuvos Vyskupų konferencijos laiške 1996 m.: „Lietuvių tautos ir Katalikų bažnyčios santykiai buvo sudėtingi ne tik pradiniam etape, bet ir per visus krikščioniškosios Lietuvos 600 metų. Todėl jie paliko gilius randus lietuvių sąmonėje bei kai kuriuos papiktinimus, apsunkinančius Bažnyčios misiją dabartinėje Lietuvoje... Lietuvos valdovų Jogailos ir Vytauto pastangomis įvesta krikščionybė liko gana pasyvi iki pat protestantizmo kilimo bangos, nes mažai rūpintasi skelbti Evangeliją liaudžiai suprantama lietuvių kalba, nesirūpinta Evangelijos inkultūrizacija senose baltų tautose. O vėliau, lietuviams gyvenant su lenkų tauta vienoje valstybėje, katalikiškasis tikėjimas jau neišvengiamai buvo tapatinamas su lenkų kalbos vartoseną ir lenkų tautine kultūra. Lietuviška kultūra liko tik valstietiška baudžiauninkų kultūra, o lietuviškai kalbančios liaudies apaštalai buvo pravardžiuojami; pavyzdžiui, didysis XIX šimtmečio vyskupas M. Valančius turėjo „mužikų vyskupo“ pravardę. Tai žeidė XIX šimtmetėje iš liaudies atgimusią lietuvių tautą, kuri sudaro mūsų šalies katalikų daugumą. Lietuvoje Bažnyčia liko skolinga lietuviškajai kultūrai, nes jai per mažai skyrė dėmesio“ [19, 1]. Dar viena labai svarbi šio laiško mintis: „Evangelijos inkultūrizacijos krašto etninėje kultūroje problemos iki šiol pas mus nenagrinėtos su reikiamu dėmesiu“.

BALTIŠKOSIOS RELIGINĖS SISTEMOS IRIMO ETAPAI

Palaiapsnis senosios religijos nykimo bei tautos evangelizacijos procesas užsitęsė ne vieną šimtmetį [10, 327–347]. Iš pradžių parapijų buvo įsteigta nedaug, o bažnyčios nutolusios viena nuo kitos. Kol 1579 m. nepradėjo veikti Vilniaus akademija – universitetas, kunigai buvo atvykėliai iš Lenkijos, nesuprantantys vietinės kalbos. Daugelis religinių terminų lietuvių kalboje yra svetimžodžiai, dažniausiai slavizmai, pavyzdžiui, tarmiški švenčių pavadinimai: Blovieščiai, Zviastavonė, Grabnyčios, Sadračius. Literatūrinėje kalboje įsitvirtino Kūčios, Velykos, Kalėdos, net ir pats šventyklos įvardijimas „bažnyčia“. Šiam laiko tarpui – nuo Lietuvos oficialaus krikšto iki visiškos evangelizacijos, kai krikščionybė tapo esmine visų tautos narių tapatybės dalimi, pagonybės terminas ir tiktų geriausiai [3, 22–36] – adekvačiai atitiktų lotyniškojo žodžio prasnę, o tautos prigimtinė religija nebūtų pravardžiuojama.

Senosios religinės sistemos agonijos ir degradacijos procesas nebuvo tolygus, jame išsiskiria keletas etapų. Pirmiausia ji neteko krašto kilmingųjų atramos. Valdovo įsakymu buvo panaikintas žynių luomas, griauamos šventvietės, tačiau, vengiant žmonių pasipriešinimo, reforma nebuvo pernelyg spartinama. Tą byloja ir nutikimas su Jeronimu Prahiškiu, nukirtusiu šventąjį ažuolą [20, 592]. Misionieriaus uolumą, naikinant senosios religijos šventyklas ir tokiu būdu įrodinėjant krikščioniškojo tikėjimo pranašumą, turėjo pristabdyti pats Lietuvos didysis kunigaikštis Vytautas. Beje, kryžiuočiams kartais taip pat netrūko subtilumo diegiant krikščioniškąsias elgsenos formas užgrobtose žemėse. Pavyzdžiui, XV a. pradžioje, užėmę pajūrio ruožą ties Palanga, čia praktikuojamą hipotetinio dievaičio Ganiklio (ar Pergubriaus) kultą jie sugebėjo pakeisti šv. Jurgio adoracija: pasinaudota kalendorinės ganiavos pradžios datos, nustatomos paleoastronominiu Birutės alko įrenginiu, sutapimu su švento kankinio vardadieniu [12, 29]. Tačiau lietuvių valstiečio sąmonėje šv. Jurgis iš

riterių dangiškojo patrono virto gyvulių globėju – taigi neabejotinai perėmė senosios religijos dievaičio funkcijas. Panašiai šv. Agotai ilgainiui atiteko dievaitės Gabijos, namų židinio ir duonos globėjos, „pareigos“. Pastarasis perėjimas atsispindi vakaro maldelėse, kurias šeimininkė kalba užbaigusi ruošą; ten pakartojami abu vardai. Įdomu, kad Žemaitijoje jos praktikuotos ir XX a. pirmojoje pusėje.

Baltiškasis tikėjimas tebegyvavo toli nuo administracinių centrų, kol dar buvo gyva senoji karta ar jos priesakų atmintis. Šis procesas galėjo užsitęsti iki XV a. paskutiniojo ketvirčio, vietomis gal ir dar ilgiau, nes žyniai, tapę kerdžiais ar elgetomis, neprarado visškai savo buvusio aukšto socialinio statuso. Įdomu pažymėti, kad kai kurios svarbios žynių funkcijos – tarpininko tarp dieviškosios sferos ir žemiškojo pasaulio, jaunosios kartos mokytojo – išliko ryškios šių asmenų gyvenenos apibrėžtyse [2, 94].

XV a. pabaigoje Lietuvoje jau buvo 109 bažnyčios, tačiau krašto vyskupystėse jos buvo labai netolygiai pasiskirsčiusios: 91 – Vilniaus ir 18 – Žemaičių (Medininkų). Krikščionybė greitai įsitvirtino miestuose ir parapijų centruose, tačiau provincijoje ją plėtoti tiesiog stigo pajėgų. Kaimo žmonės, likę be dvasinių vadovų, praktikavo religiją, kaip kas išmanė, todėl įvairiuose kultuose, tikėjimuose ir prietaruose ėmė rasti daugybę mitinių būtybių. Jų randame XVI a. išsamesniuose istoriografijos šaltiniuose, pavyzdžiui, Jono Lasickio knygelėje „Apie žemaičių dievus“, parašytoje apie 1580 metus. Tarp joje sumintų dievybių yra ir visai nežinomų tautosakoje ar kituose šaltiniuose. Taigi XVI a. jau nebebuvo religinės sistemos su griežta hierarchija, kažkokio bendro panteono, o į dievų rangą galėjo iškilti įvairios vietinės reikšmės dvasios. Tačiau ir tada aiškiai išsiskiria du dievybių lygmenys: žmogaus gyvenimą lydinti ir likimą sprendžiančios dievybės bei jo darbus globojančios mitinės būtybės. Skirtingos yra ir jų pasireiškimo erdvės: pirmosios yra namų, antrosios – sodybos, dirbamų laukų ir apskritai gamtinės aplinkos dievybės. Įdomu pažymėti, kad tarp jų dažnai galima rasti poras, ir tai atitinka šeimos modelį [17, 67–78]. Beje, šis bruožas yra būdingas visoms prigimtinėms religijoms. Bet koks mitinių būtybių grupavimas, be abejo, yra labai sąlygiškas – nėra žinomas nei įvaizdžių susiformavimo laikas, nei geografinė vieta (gentinė priklausomybė). Jeigu tuomet kaimo bendruomenėse ir būdavo stengiamasi atlikinėti kažkokius senosios religijos ritualus, tai tekdavo daryti slapta. Galimas dalykas, kad dubeniuotieji akmenys, randami nuošaliose vietose – miškuose, tarp pelkių, būtent ir yra tokio kulto priklausiniai.

Pagrindinių dievybių funkcijos ilgainiui galėjo kisti. Valstiečių terpėje svarbiausias yra žemdirbiškasis religijos matmuo. Kaimiškasis religingumas apima žemdirbystės terminų kalendorines šventes, o religiniuose įvaizdžiuose iškelia vaisingumo ir derlumo dievybes. XVI a. senąją baltų religiją neblogai pažinę autoriai – J. Lasickis, Simonas Grunau, Lukas Davidas – ištis daug jų pamini, gal todėl, kad jų žinios surinktos iš įvairių vietovių. Tokios vietinės ir nelabai tvarios sistemos galėjo būti gyvybingos iki XVI a. antrosios pusės. Šie nauji religiniai dariniai bus paveldėję kai kuriuos senosios religijos bruožus, tačiau toliau rutuliojosi pagal savo vidinius dėsnius. Tuo metu šalyje pradėta Valakų reforma įbūdžiavino valstiečius ir formavo gana uždaras kaimo bendruomenes. Pagoniškosios apeigos tada jau nebegalėjo būti viešos, jos užsisklendė šeimos rate, palaipsniui tapdamos tradiciniais papročiais.

XVII a. kontrreformacijos metu suintensyvėjo didikų fundatorių remiama bažnyčių statyba bei naujų vienuolynų steigimas. Randantis naujoms parapijoms, o ypač vienuolių mokykloms, senosios religijos relikvai dar sparčiau virto liaudišku tikėjimu. Šis reiškinys akivaizdžiai atsiskleidžia vyskupo Merkelio Giedraičio ir jėzuitų ordino veiklos kontekste [5, 15–23; 11, 529–531]. Kai kurių dievybių įvaizdžiai tuomet patyrė radikalias metamorfozes.

Antai vienas hierarchinės viršūnės indoeuropietiškojo panteono dievų Velinas, požemio sferos valdytojas ir gyvulininkystės globėjas, tapo folkloriniu velniuku, pravardžiuojamu vokietuku, pinčiuuku, kriaučiuuku. Jo dieviškąją prigimtį primena tik saktė apie bendrą žmogaus ir velnio ūkininkavimą, o chtoniškąją prigimtį išduoda apsiereiškimas pelkėse, raistuose bei slapstymasis nuo Perkūno kulkų po akmeniu. Tiesa, išliko senieji funkciniai įvaizdžio požymiai – ragai, uodega, kanopos. Raganos įvaizdis neigiamų bruožų tikriausiai įgavo XV–XVIII a. per Europą persiritus raganų teismų bangai. Kenkėjiškos raganų galios ypač pasireiškiančios per svarbias krikščioniškas šventes – Jurgines, Jonines. Tada jos „nužiūrinčios“ pikta akimi kaimynų prieauglį, atimančios iš karvių pieną, atliekančios kitus blogus veiksmus. Kitu metu pagelbsti bėdos ištiktiems kaimo žmonėms, nes yra žolininkės ir aiškiaregės. Taigi raganos, kaip mitinės būtybės, charakteris yra aiškiai ambivalentiškas.

Inkultūrizacijos procesas toliau vyko visą XVIII amžių. Svarbu suvokti, kad apeigos, virsdamos papročiais, nebetenka sakralumo, o praktikuojamos tik iš pagarbos tradicijai, senolių atminimui. Baudživos laikotarpis labai pakeitė tautos psichologiją; bajorijai praradus vieną svarbiausių tautinės tapatybės sandų – kalbą, tradicinė kultūra pasitraukė į socialinį užribį. Gal kaip tik tai ir buvo viena iš sąlygų liaudiškiems tikėjimams bei papročiams išlikti kaimo bendruomenėje net iki to laiko, kai jais ėmė domėtis etnografai ir kraštotyriminkai.

SENOSIOS RELIGIJOS RELIKTAI ETNOKULTŪROJE

Pasaulinio garso mitologas Mircea Eliade teigia: „Baltų religija, lygiai kaip ir slavų bei fino-ugrų tautų religijos, yra nepaprastai įdomi, kadangi per etnografiją ir folklorą pasireiškia ypatingas jos archajiškumas“ [7, 447]. Taigi mūsų laikus pasiekusioje etninėje kultūroje slypi prigimtinės religijos reliktai. Kaimo žmogui Bažnyčios įtaka nebuvo tokia stipri, kad iš jo sąmonės galutinai iššluotų senosios mitologijos likučius, savitą kosmogoniją ir kosmologiją [21, 7–31]. Saktės, pasakos, tikėjimas ir papročiai, perduodami iš lūpų į lūpas, išliko labai ilgai. XIX a. viduryje tautos dvasinės kultūros lobyną ėmė fiksuoti folkloro rinkėjai. Tuo laikmečiu net ir kai kurių apeigų praktika tebebuvo išlikusi – apie tai kalbama cituotame vyskupo M. Valančiaus ganytojiškame laiške, kuriame barama už meškininkų tradicijos laikymąsi. Kaip ryškius žemdirbystės papročių su ritualine potekste pavyzdžius galima paminėti karvių vainikavimą per Sekmines, duonos auką žemei, išariant pirmąją vagą ar baigiant rugiapjūtę. Kai kurie religiniai ritualai „pasislėpė“ vaikų žaidimuose, tarkime, žiemos šaukimo paprotyje, vedant baltą ožį aplink beržą Šv. Martyno dieną. Religinio ritualo pėdsakai labai ryškūs užkalbėjimų nuo gyvatės įgėlimo formulėse [6, 117–123]. Iki mūsų dienų išliko daugybė mitinių atodairių per šeimos šventes.

Labai savitai senosios religijos degradacija atsispindi viename žemaičių vėlyvo rudens paprotyje. Baigus jaujoje linamynį, šiaudinė pamėklė, vadinama „kuršiu“, gabenama pas dar šio darbo nepabaigusius kaimynus. Tikėtina, kad tai žaismingas priminimas, kaip buvo „atsisveikinta“ su senosios religijos jaujos darbų dievybės Gabjaujo stabu [18, 325].

Įdomių metamorfozių patyrė kalendorius, atneštas kraštui kartu su Lietuvos krikštu. Iš jo buvo išrinktos ir sureikšmintos tos šventės, kurių datos atitiko žemdirbystės terminus ar gamtos reiškinių virsmus [16, 117–122], o jų šventųjų globėjų vardai paplito liaudyje kaip patys populiariausi. Tradicinių švenčių turinio atžvilgiu tai apibūdinama sinkretizmo terminu. Ir kitose Europos tautose egzistuoja valstietiškas religingumas, suteikdamas krikščioniškiesiems ritualams etniškumo spalvą, tačiau mūsų krašto tradicinėje kultūroje tai išreiškta stipriau, nes įsitvirtino tada, kai senosios religijos įvaizdžiai dar nebuvo išdilę iš tautos atminties [15, 54–58].

Tautinio atgimimo laikais plačiau ir giliau besidomint tradicine kultūra, radosi žmonių, bandančių atgaivinti ir praktikuoti baltiškąją religiją. Taip gimė dievturių judėjimas Latvijoje ir Visuomio (Domo Šidlausko) ratelis Lietuvoje. Tokiomis idėjomis gyvuoja ir šiandienos Romuvos bendruomenė, kuri oficialiai užregistruota kaip religinė. Savitai senoji baltų religija reflektuojama jaunimo subkultūrose [1, 6]. Tačiau šių praktikų negalima laikyti senosios baltų religijos tęsiniumi, nes jos rekonstrukcija, tiek ritualinės, tiek mitologinės dalies, nėra atlikta. Esant tokiems menkiems istoriografijos šaltiniams, net ir naudojant lyginamosios mitologijos metodus, uždavinys lieka pernelyg sudėtingas ir tikriausiai apskritai neišsprendžiamas.

Šiandien Katalikų Bažnyčia Lietuvoje toleruoja tautinius papročius religiniame gyvenime, pavyzdžiui, bažnyčiose šventinami velykiniai margučiai, Žolinės puokštės ir kt., tautiniais rūbais puošiasi religinių procesijų dalyviai. Unikalus lietuvių liaudiškojo religingumo paminklas – Kryžių kalnas Šiaulių rajone. Tik Lietuvoje Švč. Mergelės Marijos apsireiškimo vietos – nuostabiuose gamtos kampeliuose. Visa tai yra tautinių dalykų inkultūrizacija į krikščionybę.

IŠVADOS

Evangelizacijos procesas Lietuvoje vyko gana lėtai, jį spartino tik Valakų reformos pasekmės bei kontrreformacijos pastangos. Daugelis liaudiškųjų tikėjimų bei tradicinių papročių yra kilę iš senosios baltų religijos ritualų šiems netekus sakralumo po Lietuvos krikšto vyksime nykimo ir degradacijos procese. Čia galima išskirti tam tikrus etapus: pirmasis – tai formalioji krašto evangelizacija ir senosios religinės sistemos ardymas (iki XV a. paskutinio ketvirčio), antrasis – neregamentuoti vietiniai tikėjimai, kai valstiečiai sureikšmina senosios religijos žemdirbiškąjį matmenį (iki XVI a. vidurio, Valakų reformos); trečiasis – išplitęs bažnytinių parapijų tinklas, pagoniškosios apeigos praktikuojamos tik šeimos rate (iki XVIII a. pradžios); ketvirtasis – senosios religijos relikvų galutinis virsmas etnografiniais dvasinės kultūros reiškiniiais (XVIII a.). Pagonybės terminas populiarioje žiniasklaidoje Lietuvoje vartojamas neadekvačiai; semantiškai jis taikytinas apibūdinant laiko tarpą nuo Lietuvos krikšto iki visiškos evangelizacijos, senajai baltų religijai irstant, o krikščionybei tampant visų tautos narių esminiu tautinės tapatybės dėmeniu.

Gauta 2012 01 09
Priimta 2012 03 16

Literatūra

- [1] ALEKNAITĖ, Eglė. Metalinė pagonybė. *Šiaurės Atėnai*, 2003, rugpjūčio 9, Nr. 663, p. 6.
- [2] APANAIVIČIUS, Romualdas. Pirmykštės bendruomenės išrinktasis? (Kerdžius ir jo įvaizdis Šiaurės Europoje). *Darbai ir dienos*, 1999, t. 12(20), p. 81–94.
- [3] BERESNEVIČIUS, Gintaras. *Lietuvių religija ir mitologija*. Vilnius: Tyto alba, 2004. 291 p.
- [4] BERESNEVIČIUS, Gintaras. Pagonybė. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūra*. Vilnius: Aidai, 2001, p. 441–453.
- [5] BORUTA, Jonas. Didysis Žemaičių ganytojas Merkelis Giedraitis. *Mikalojaus Daukšos „Katekizmui“ – 400*. Klaipėda, 1995, p. 15–23.
- [6] ČERNIAUSKAITĖ, Dalia. Metaforos funkcijos lietuvių užkalbėjimuose. *Tautosakos darbai*, 2004, t. 20(27), p. 117–123.
- [7] ELIADE, Mircea. Religinių idėjų istorija. Baltų religija. Iš: *Lietuvių mitologija*. T. 3. Sudarė N. Vėlius ir G. Beresnevičius. Vilnius: Mintis, 2004, p. 444–447.
- [8] GIMBUTIENĖ, Marija. Baltai. Iš: *Lietuvių mitologija*. T. 3. Sudarė N. Vėlius ir G. Beresnevičius. Vilnius: Mintis, 2004, p. 106–141.

- [9] GREIMAS, Algirdas Julius. *Tautos atminties beieškant*. Vilnius: Mokslas, Chicago: AM, 1990. 527 p.
- [10] IVINSKIS, Zenonas. Senasis lietuvių tikėjimas. Iš: *Rinktiniai raštai*. T. 2. Roma, 1986, p. 327–347.
- [11] IVINSKIS, Zenonas. Krikščionybė Lietuvoje. Iš: *Rinktiniai raštai*. T. 4. Roma, 1987, p. 529–531.
- [12] KLIMKA, Libertas. Ant Birutės kalno užkopus. *Žemaičių žemė*, 1997, Nr. 1, p. 19–31.
- [13] KLIMKA, Libertas. Apie senosios baltų religijos likimą. *Liaudies kultūra*, 2011, Nr. 2, p. 21–24.
- [14] KLIMKA, Libertas. Baltų religijos ir mitologijos struktūriniai bruožai. *Istorija*, 2001, t. 49–50, p. 56–65.
- [15] KLIMKA, Libertas. Liaudies papročiai ir tikėjimai: semantinis diskursas. Iš: *Lokalių bendrijos tarpdalykiniu požiūriu*. Mokslinių straipsnių rinkinys. Sudarė A. Ragauskas, V. Senkus, T. Tamošiūnas. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto I-kla, 2004, p. 54–58.
- [16] KLIMKA, Libertas. Lietuvių kalendoriniai papročiai: tradicinis ir krikščioniškasis aspektas. *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, 1997, t. 11, p. 117–122.
- [17] KLIMKA, Libertas. Senasis baltų tikėjimas ir jo raida. Iš: *Tėviškės metai*. Sudarė L. Klimka ir I. Bierontaitė. Vilnius: Tautinių mažumų ir išeivijos departamentas, 2008. 116 p.
- [18] KLIMKA, Libertas. *Tautos metai*. Vilnius: Etninės kultūros globos taryba, 2008. 376 p.
- [19] Lietuvos Vyskupų Konferencijos atsakymas į Lenkijos vyskupų sveikinimą. *Bažnyčios žinios*, 1996, balandžio 15, Nr. 7, p. 1.
- [20] PICCOLOMINI, Enėjas Silvijus. Kosmografija, arba Azijos ir Europos aprašymas. 1477. Iš: *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. T. 1. Sudarė N. Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų I-kla, 1996, p. 588–597.
- [21] VĖLIUS, Norbertas. Senosios lietuvių religijos ir mitologijos tyrimo metmenys. Iš: *Lietuvių mitologija*. T. 1. Parengė N. Vėlius. Vilnius: Mintis, 1995, p. 7–31.
- [22] VALANČIUS, Motiejus. Nespausdinti vyskupo Valančiaus ganytojiškieji laišakai. *Mūsų senovė*, 1937, t. 2, Nr. 1(6), p. 116–117.

LIBERTAS KLIMKA

The fate of the ancient Baltic mythology and religion

Summary

The article deals with the problem of the decline and degradation of the ancient mythology and religion, used in Lithuania as the state ideology. This process can be seen as a source of folk beliefs, traditional customs and peculiarities of Lithuanian religiousness. It is possible to discern several stages in this process: first, formal evangelization followed by christening and destruction of the old religious system (to the last decade of the 15th century); second, paganism based on the peasants' over-emphasizing the agriculture aspect (till the mid of the 15th century); third, after the spread of church parishes practising pagan rites exclusively within the confines of the family (to the beginning of the 18th century); and fourth, the relics of the ancient religion finally becoming ethnographical cultural phenomena (in the 18th century). The term of paganism in Lithuania is more adequately appropriate for the period from Lithuania's baptism till full evangelization, through to Christianity becoming the essential part of Lithuanian national identity.

Key words: ancient Baltic religion, paganism, evangelization, inculturization, folk beliefs